

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ – НЕОДМІННЕ ЗАВДАННЯ БІБЛІОТЕК

(Вступ)

Цифрова епоха несе з собою нові завдання, нові виклики, нові складнощі, а одночасно й нові можливості для піднесення ролі та значення бібліотек у житті окремої людини і суспільства. Об'єктивно зростає і суспільний статус бібліотечного працівника, але того працівника, який відповідає процесам цифровізації буття людини.

Одна з таких можливостей, яка ще недооцінюється, – розширення участі бібліотек у формуванні масової інформаційної грамотності, оновленні і збагаченні на цифрових засадах первісно й органічно притаманної бібліотекам просвітницької функції.

Бібліотеки – породження, втілення, уособлення грамотності. Вони ж і її носії, зберігачі, пропагандисти. Бібліотеки здобули славу «вогнища культури» тим, що з кожною революцією в писемності (рукописання, друкування, електронні видання) поповнювали такі форми і методи підтримки та поширення грамотності як уміння фіксувати, зберігати, передавати і тлумачити інформацію.

Грамотність – поняття містке. Історично воно збагачувало свій зміст і структуру. Базовими елементами грамотності є знання букв, цифр і розділових знаків, а відповідно і вміння писати, читати, рахувати. Протягом багатьох століть бібліотеки і займалися поширенням цих знань та умінь. Просвітництво було однією з основних їхніх функцій поряд з накопиченням, зберіганням і введенням у суспільний обіг рукописної і друкованої літератури.

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах, де утвердилася мінімум середня освіта громадян, це завдання перестало бути актуальним. Проте затребуваною залишається бібліотечна робота, спрямована на підтримку і розвиток інших типів і видів грамотності, особливо нових. Нові типи і види грамотності пов'язані з цифровізацією, з тими її інструментами і методами, за допомогою яких створюється, опрацьовується, зберігається, використовується інформація. Нині справжня, робоча, грамотність неможлива без володіння комп'ютером, різноманітними гаджетами, побутовими цифровими апаратами, без освоєння комп'ютерного програмного забезпечення, комп'ютерних мереж. Якщо на початку комп'ютерної ери у нас говорили, що інформатика є другою (ною) освітою, то тепер очевидно, що вона стає фундаментальною основою грамотності.

Бібліотеки як культурні (просвітницькі, інформаційні, знаннєві) заклади об'єктивно приречені на включення в багатоплановий процес освоєння цифрової

грамотності. Цей процес довготривалий – варіант реалізації принципу «освіти протягом усього життя» для конкретної людини і для суспільства – протягом усієї цифрової епохи аж до нової революції в писемності, після якої бібліотекам доведеться пропагувати якісно новий тип грамотності. Для бібліотек відкривається, таким чином, широке поле масштабного соціокультурного утвердження, підвищення своєї суспільно значущої ролі.

Сфера послуг, виробництво і побут, освіта і культура, медицина і управління невпинно наповнюються цифровими апаратами. Людина, яка елементарно не може ними користуватися, стає по суті непрацездатною, неконкурентною, обмеженою навіть у домашньому середовищі, куди все більше проникає цифрова техніка. Тому зростає число охочих отримати знання і навички, необхідні для впевненої поведінки у цифровому середовищі. Загалом їх велика кількість. І всі вони – потенціальні відвідувачі бібліотек, чого бібліотеки часто не враховують.

У нас іще не склалася постійно діюча система цифрового всеобучу дорослих. Вони освоюють цифрову справу здебільшого самотужки, з допомогою рідних і близьких, на різних нестабільних комп'ютерних курсах. Але це – стихійне, фрагментарне, нерідко поверхове навчання. Воно дає певні початкові знання, але їх ще недостатньо для вільного користування цифровим обладнанням, необхідним для життєдіяльності. Таким чином, сформувався суспільний запит саме на стабільну постійно діючу систему цифрового всеобучу.

Найшвидше і найкраще вона може бути розбудована на основі бібліотечної системи, яка за призначенням є носієм знання, інформації, грамотності. Система діюча, розгалужена, має значний інформаційний ресурс, просвітницький досвід, матеріально-технічну базу. Потрібно лише розгорнути в ній ефективні структури цифрового всеобучу, перенавчання, підвищення кваліфікації читачів.

У багатьох бібліотеках уже діють (і їх треба ширити) школи, курси, семінари, консультпункти з питань комп'ютерної грамотності. Доцільно, щоб вони були у всіх бібліотеках – від малих до великих. Щоб вони працювали за цілісними, компактними програмами, на базі яких виростав би компетентний користувач комп'ютером, Інтернетом, інформаційними технологіями. Щоб вони стали осередками колективного (бібліотекарі і читачі) осмислення робочих питань утвердження і розвитку цифрової грамотності.

Слід мати на увазі, що нова грамотність, на відміну від традиційної (знання алфавіту та дев'яти чисел і цифри «0», уміння писати, читати, рахувати), не є раз і назавжди даною. Оскільки вона невідривно прив'язана до комп'ютерної техніки і комп'ютерних технологій, які швидко і суттєво змінюються, то для її підтримки в робочому режимі необхідно весь час донавчатися і перенавчатися.

Тож для бібліотек тут безкрає поле діяльності, якщо, звичайно, вони не втратять цієї можливості.

Буквально множаться комп'ютерні мережі. У них накопичуються великі масиви інформації. Бібліотеки виступають порадиниками щодо роботи в мережах. І це теж їхнє постійне завдання. Уміння працювати в мережах – це важлива складова цифрової грамотності. Виник навіть окремий науковий напрям – нетологія (вчення про мережі). Бібліотеки мають узяти на повсякденне озброєння ідеї, висновки і рекомендації цієї науки. Адже далі людське життя проходитиме в мережевому суспільстві.

Нова грамотність, крім традиційних інструментів письма, знання цифрових апаратів і технологій, включає оцінку змісту інформації, розумний, раціональний підхід до її відбору і використання. На цьому слід особливо наголосити у наш час, час навали інформаційного шуму, фейкових новин. Боротьба за об'єктивність, достовірність, повноту, адекватність тлумачення інформації стає життєво необхідною справою.

Бібліотеки завжди виступали експертами літератури, спершу рукописної, потім і друкованої, а тепер до цього додалися ще й електронні видання. Вміння оцінювати інформацію і речі все більше стає практичним критерієм грамотності, а бібліотеки – центрами чи бодами осередками інформаційної експертизи.

Тому бібліотеки, які націлені в майбутнє, розвивають у себе інформаційно-аналітичні, довідкові, реферативні, консультаційні служби, все більше готують різноманітні експертні матеріали. Цим вони нарощують змістову складову інформаційної грамотності. Інформаційна грамотність постає як найвищий (на наш час) тип грамотності, бо вона містить у собі не тільки інструментарій опрацювання інформації, а й методи впливу на її змістову якість. У бібліотек найбільше можливостей стати втіленням і носієм такого типу грамотності. І це – їхній пріоритетний стратегічний орієнтир.

Цифровізація, що посилила інформаційний вибух, загострила й інформаційну кризу, яка полягає у протиріччі між величезними, небувалими обсягами інформації і наявністю в них об'єктивної, корисної, будівничої інформації. Утруднено конкретний тематичний пошук. Інтернет часто відразу видає масу матеріалу на задану тему. Інформаційна криза – перманентна і глобальна. Бібліотеки можуть зробити помітний внесок у її послаблення і подолання. У їхньому розпорядженні багатий історичний досвід пошуку інформації.

Тут передусім необхідно звернути увагу на удосконалення каталожного господарства, систематизації, пошукового апарату, структури фондів, сайтів і порталів. Okремо слід наголосити на потребі суттєвого поліпшення бібліотечного навігаторства в Інтернеті. Сила і привабливість сучасної бібліотеки багато

в чому залежить від того, наскільки результативно вона орієнтує читача у Світової Павутині. Інтернет-грамотність – обов'язковий елемент усієї нової грамотності.

Відома велика творча роль бібліотек у формуванні компетентності в галузі окремих наук, наукових напрямів, видів діяльності. Часто грамотність отожднюють з професійною компетентністю. Про людину говорять, що вона технічно-, економічно-, математично-, юридично-, політично- і т. д. грамотна.

Формування компетентностей – довічна проблема. Бібліотеки об'єктивно мають бути задіяні щодо її вирішення, бо в них найбільший ресурс знансового, науково-інформаційного забезпечення цієї справи. Важливо в ініціативному порядку донести до найширших верств населення знання і цінності та збуджувати зворотний інтерес до себе. Бібліотеки будуть постійно в числі провідних структур загальносуспільного процесу підвищення компетентності, тобто грамотності нинішнього і майбутніх поколінь.

Хотілось би спеціально зупинитися на завданнях бібліотек у підтримці і розвитку мовної грамотності відповідно до чинної літературної норми мови. Насамперед державної мови і, звичайно ж, рідної мови кожної національності. Традиційно саме мовна грамотність, те, як говорить і пише людина, вважається критерієм її освіченості, культури, грамотності.

Українські бібліотеки завжди були скарбницями національної літератури, центрами мовної національної культури, пропаганди українського слова, національної мовної пам'яті. Мовна проблема вкорінена в бібліотечне життя. І вона незмінно працює на авторитет бібліотеки. Бути мовно грамотним – бажання всіх свідомих людей і за всіх часів. Турбота про мовну грамотність – це робота на зміцнення позицій бібліотек у суспільстві, програма на довге їхнє життя.

Мова – динамічне явище. Вона постійно поповнюється новими словами і виразами, зазнає впливу іноземних мов. Періодично оновлюються правописи. Бібліотеки мають відстежувати все це разом з мовознавцями, бути провідниками у мовних лабіринтах і трансформаціях.

Доцільно в бібліотеках організувати служби з питань мовної грамотності, мати надійні канали доступу до вітчизняних і міжнародних мовознавчих баз і центрів. У всіх бібліотеках незалежно від величини і профілю потрібно формувати фонди мовознавчої літератури, особливо звертаючи увагу на правописи, словники, довідники, енциклопедії, підручники і навчальні посібники. Але передусім слід пам'ятати, що бібліотеки – найближчі до людей осередки, де можна з'ясувати будь-які питання мовної грамотності безпосередньо на місці чи з допомогою бібліотечних працівників у інших мовознавчих установах. І це постійна козирна карта бібліотек, потенціал якої використову-

ється ще недостатньо. Люди шукають мовних порадників і повинні їх знайти передусім у бібліотеці.

Звичайно, не всі бібліотеки готові до системної повсякденної роботи, спрямованої на формування масової інформаційної грамотності сучасного типу. Недостатня матеріально-технічна і фінансова база. Бракує кваліфікованих кадрів. Слабкий ще суспільний запит на інформаційну грамотність, хоча вона являє собою одну з найперших складових інтелектуального потенціалу людини.

Але негарзди минуці. А об'єктивні завдання бібліотек залишаються. Бібліотеки мають готуватися до виконання своєї соціокультурної місії як у кризовий, так і в післякризовий час. Кожна з них у межах своїх можливостей має формувати актуальний знаннєвий ресурс із усіх видів і на всіх носіях інформації. Гармонізувати інформаційні послуги у традиційному і цифровому варіанті. Перебудувувати свою структуру для роботи з цифровою людиною і в цифровому середовищі.

Останнім часом багато говориться про кризу бібліотечної справи. Безпідставно створюється враження, що бібліотеки вичерпали своє суспільне призначення і поступаються своїм місцем цифровим інтеграторам інформації і комп'ютерним мережам. Кризові явища в бібліотечній сфері не тотожні згубній внутрішній кризі бібліотеки як соціокультурного інституту. Бібліотека виникла із суспільної потреби мати організовану скарбницю знань, досвіду, цінностей. Ця потреба ніколи не зникне. Бібліотеки приречені на вічний супровід цивілізаційного процесу. Можуть змінюватися тільки їхні форми і конкретні завдання, відбуватися перебудови під нові завдання. Нині ми переживаємо період перебудови бібліотек у відповідь на виклики цифровізації.

Цифровізація істотно змінила способи виробництва, накопичення, опрацювання, зберігання і введення інформації у суспільний обіг. Утворився дисбаланс уваги до рукописно-друкованого і електронного фонду документів. У суспільстві вже циркулює переважно цифрова інформація. А бібліотеки через економічно-технічно-кадрові причини не можуть повною мірою збирати в себе електронні документи, попит на які зростає.

У той самий час бібліотеки змушені багато зусиль витратити на зберігання рукописно-друкованого фонду, попит на який спадає, а цінність з часом зростає, причому неймовірно. Це – не криза, а нове явище, з яким треба швидше освоїтись.

Читач/користувач/відвідувач бібліотеки тепер переважно (принаймні у великих бібліотеках) віртуальний. Читальні зали не заповнені. Дистанційне обслуговування розгортається повільно. Водночас віртуальних читачів у бібліотеках (комп'ютеризованих) у стократ, а то й у тисячократ більше, ніж фізич-

них. І це знову ж таки не криза, а нове явище. Вихід – курс на дистанційний індивідуальний цифровий сервіс. Соціокультурна віддача від бібліотек небувало примножиться.

Бібліотечне життя у наш час зазнає тиску подвійної трансформації. У суспільстві – це перехід до знанневої цивілізації, у культурі – перехід до цифрової грамотності. Обидва процеси, інтелектуальні за своїм змістом, об'єктивно відводять чільне місце таким інтелектуальним осередкам як бібліотеки. І від бібліотечного співтовариства багато залежить, як його базовий заклад впишеться у процеси формування нового типу культури, нового типу особистості, вихідним чинником чого виступатиме інформаційна грамотність. Кожен з бібліотечних працівників може стати учасником цих історичних цивілізаційних зрушень.

Олексій Онищенко,

Голова Ради директорів
наукових бібліотек та інформаційних центрів
академій наук – членів МААН,
радник Президії НАН України,
почесний генеральний директор НБУВ,
академік НАН України